

**ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО РОМАНИСТИКА И ГЕРМАНИСТИКА**

БОРЯНА ДИМИТРОВА МИЛУШЕВА-ДУКОВА

**ФРАЗЕОЛОГИЧНИТЕ ЕДИНИЦИ
В РОМАНИТЕ НА АРТУРО ПЕРЕС-РЕВЕРТЕ
И ТЕХНИЯТ ПРЕВОД НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд
за придобиване на образователна и научна степен „доктор“

Област: 2. Хуманитарни науки
Професионално направление: 2.1. Филология
Докторска програма: „Романски езици“

Научен ръководител:
доц. д-р Веселка Ненкова

Пловдив

2026

Дисертационният труд бе обсъден и предложен за защита на заседание на катедра „Романистика и германистика“, Филологически факултет, ПУ „Паисий Хилендарски“, на 16.01.2026 г.

Дисертационният труд е от 259 страници и съдържа: увод, три глави, заключения, библиография, списък на публикациите по темата и научни приноси на труда.

Научно жури:

Проф. д-р Людмила Борисова Илиева-Сивкова, СУ „Св. Климент Охридски“

Проф. д-р Петър Иванов Моллов, СУ „Св. Климент Охридски“

Доц. д-р Елена Славова Гетова, ПУ „Паисий Хилендарски“

Доц. д-р Боряна Жечева Кючукова-Петринска, СУ „Св. Климент Охридски“

Доц. д-р Стефка Василева Кожухарова, УНСС – София

Защитата на дисертационния труд ще се проведе на 27 март 2026 г., от 13 ч, в ПУ „Паисий Хилендарски“, Ректорат, ул. „Цар Асен“ № 24.

Материалите за защитата са на разположение в Университетската библиотека, Ректорат, ул. „Цар Асен“ № 24.

Увод

Фразеологичните единици (ФЕ) представляват голяма и разнообразна група и са едни от най-ярките и характерни изразителни средства на езика (Бояджиев 2022: 294). Внушителен дял от тези устойчиви словосъчетания извършват не само специфично обозначение на част от концептуалната картина на света, но също така, според А. Кунин (по Калдиева-Захаријева 2013: 192) са свързани с чувствения сегмент на познанието на действителността. Често тези единици са носители на елементи като образност, емоционална и оценъчна експресивност, съпътстващи основното им значение. Понякога градивните компоненти на ФЕ съдържат исторически и социокултурни препратки. Тези техни характеристики определят като най-типична сфера за употреба им разговорно-битовата реч, но също така ги превръщат в мощно средство в ръцете на авторите на художествена литература за постигане на речева характеристика на героите, за създаване на непринудена и спонтанна реч (Бояджиев 2022: 324 – 325). Нека не забравяме, че книжовният език е най-изкуственото творение на езиковедите, конструиран само от група кодификатори с благородната прагматична цел за неамбивалентна и нетавтологична комуникация (Димитрова 2014: 37). От гледна точка на преводознанието, ФЕ са признати за едни от най-трудните единици на пренос. Известно е становището, че транспонирането на ФЕ „се отнасят към най-мъчните за превеждане елементи на езика и речта: всички специалисти отбелязват тяхната „непреводимост“ (Влахов и Флорин 1990: 170). Оттук закономерно се поражда интересът към тези единици и към техния превод от страна на преводачите, по принцип. А скромният ми опит на преводач на художествена литература категорично насочи този интерес към романовото творчество на Артуро Перес-Реверте, плодовит автор на десетки романи, които в голямата си част са преведени и издадени в България. Устойчивите словосъчетания от романите и от журналистическите статии нерядко се вписват в различни изследвания, включително в трудове на В. Ненкова (2014, 2016).

Обект на настоящата работа е употребата на ФЕ в романите на Перес-Реверте и преводът им на български език, а ФЕ от трите стилони нива – неутрален, нисък и висок, както и използваните от преводачите похвати, са **предмет** на анализ в дисертационния труд. Подобно проучване за използването на ФЕ в творчеството на испанския белетрист и обстойно изследване на похватите на преноса им на български език, доколкото ни е известно, отсъства в полето на българската испанистика, в която по принцип, както заявява Б. Кючукова-Петринска (2022: 8), липсват съпоставителни изследвания между двата езика, с малки изключения (такива са напр. Ненкова 2014, 2016; Кючукова-Петринска 2022).

Изследването, чрез съпоставка на емпиричния материал, има за цел да потвърди или отхвърли две хипотези. **Първата хипотеза** се отнася до употребата на ФЕ в романовото творчество на испанския писател и се състои в твърдението, че в романите на Перес-Реверте присъстват ФЕ от всички видове конотационни натоварености: стилистични, географско-социални, исто-

рическо-културни, експресивни (по класификацията на Корпас Пастор: 1996). Основания за това дават: заявката на автора, че се стреми към ефикасност на езика, както ще се види по-нататък, а ФЕ са едни от най-въздействащите езикови сечива; работата ми като преводач на няколко негови романа; познаването на произведенията му като читател. **Втората хипотеза** е по отношение на превода на ФЕ в произведенията на Перес-Реверте и се изразява в твърдението, че най-често използваният похват на превод на ФЕ в изследването е фразеологичният аналог. Основания за това дават няколко факта: фразеологичните еквиваленти, по принцип, не са многочислени (посочват го Влахов и Флорин 1990: 176, Леви 2014: 322); търсенето на фразеологичен превод като стремеж у преводачите, които биха прибегвали до индивидуални еквиваленти или до нефразеологичен превод само в краен случай; наличие на образност при немалка част от ФЕ от ядрото на фразеологията, която предпоставя възможност за претворяване на образа от изходния език в образ на приемицкия език.

В теоретичен план се приема широкото разбиране за фразеологията, споделяно от мнозина автори, като за база се взема трудът на Г. Корпас Пастор (1996), но се представят и постановките на застъпниците на тясното схващане за фразеологията с техните аргументи. Настоящата работа избира същинските фразеологизми (СФ) за център на изследването, поради относително по-честата им употреба в художествената литература, от една страна, от друга, поради спънките, които тези единици създават и в трите фази на превода: идентификацията на ФЕ, цялостното разбиране на фразеологично значение в конкретния текст и предаването му в пълнота на целевия език. Все пак, границите съзнателно остават без категорично очертаване, за да се гарантира условието езиковите данни да водят анализа, а не обратното, което осигурява обективност на проучването. Относно похватите на превода на ФЕ, се използва за база класификацията, предложена от С. Влахов и С. Флорин (1990: 173 – 190), която дава диференцирана картина на способите за транспониране на тези езикови единици.

Методът на работа е дескриптивно-аналитичен с елемент на съпоставителност. ФЕ се разглеждат като равноправна единица на превод на ниво словосъчетание и изречение. Анализът на ФЕ се извършва чрез лингвистичен подход. Съпоставителният анализ между ФЕ в оригинала и в преводния текст може да има различни разрези, като тук се наблюдават похватите на превод, използвани от преводачите. Някои случаи се коментират поради тяхната сложност на пренос, без да се навлиза обаче в територията на критиката на превода.

Корпусът на проучването е екскерпиран от шест романа на Перес-Реверте, чието издаване на испански език се простира в периода от 1995 г. до 2019 г. Тъй като са преведени на български език, заглавията им в работата се цитират с българския вариант. (Представят се с оригинални заглавия само романите, които не са издадени в България). Изборът на романите от корпуса е продиктуван, освен от обстоятелството, че рамкират повече от две десети-

летия от литературната дейност на Перес-Реверте, така и от факта, че представят автора като разказвач на съвременни истории и на истории, разположени в различни епохи. Романи със сюжет, развиващ се в съвременното са: „Севилското причастие“ (*La piel del tambor*, 1995), „Морската карта“ (*La carta esférica*, 2000) и „Кралицата на Юга“ (*La Reina del Sur* 2002). Исторически романи са „Добри мъже“ (*Hombres buenos*, 2015), ситуиран във века на Просвещението, XVIII век, „Фалко“ (*Falcó*, 2016), обръщаш поглед към 30-те години на миналия век в Испания, и „Сиди“ (*Sidi*, 2019), пътуване към XI век и бурните времена на Реконкистата. Преводите на тези романи също са извършвани в немалък отрязък от време, от 2000 до 2020 г., и са дело на петима преводачи, което дава възможност да се изследва преводът на ФЕ през „перото“ на няколко професионалисти, работили над преводите на Перес-Реверте в нашата страна. Броят на анализирани единици в настоящата работа надхвърля 250 примера, като изследването няма за цел да представи честотата на използване на ФЕ в романовото творчество на Перес-Реверте, а е опит да се удостовери или отхвърли хипотезата, че авторът използва богатата езикова палитра, каквато фразеологията предоставя. Разнообразието на ФЕ и работата на петима преводачи над романите от корпуса предоставя добра основа за изучаването на похватите на превода на тези единици.

Структурно трудът се състои от увод, три глави, заключение и библиография. **Първата глава** е посветена на фразеологията като наука с кратка ретроспекция към нейното зараждане, представяне на съвременните теоретични постулати с двете гледища: широкото и тясно схващане за фразеологията, основно през погледа на испаноезичните и българските езиковеди. Изложени са по-подробно особеностите на същинските фразеологизми като ядро на настоящата работа, с акцент върху конотациите и творческите им видоизменения. **Втората глава** започва с кратка история на преводаческата дейност, за да се насочи към модерното разбиране за преводознанието с теоретичните постановки, дефиниращи превода днес, като се спира на някои основни понятия в традуктологията като вярност, еквивалентност, методи, техники на превод и др. Посочени са също така особеностите при превода на ФЕ и разбиранятия за похватите на тяхното междуезиково предаване. **Третата глава** е същинското изследване и следва трите стилови нива – неутрален, нисък и висок. Поради значителния обем на ФЕ в корпуса, ФЕ от неутралното ниво и тези от разговорния пласт на ниското са селектирани през семантичната призма на опасността и риска, два компонента, които самият автор определя като водещи за своите романи. Изследвани са също представители на вулгарния пласт от ниското стилово ниво, както и представители на високия стил. Отделено е място за културно-историческите ФЕ. Диатопичните, диаспратичните и диафазичните конотации се открояват паралелно със стиловите, тъй като присъствието им не е изолирано, а е вградено в общата картина на вторичната номинация на ФЕ. Разглеждането на конкретните единици следва установен модел: семантично представяне на ФЕ, отчитане в колко и в кои произведения се регистрира, определяне към кой вид реч принадлежи, док-

ладване за наличие на вариативност и манипулация, определяне на преводаческия похват. В **заключението** са изложени основните изводи и са отчетени потвърждението или оборването на работните хипотези. **Библиографията** е разделена на три части: цитирана литература, консултирани речници и литературните произведения, съставляващи корпуса.

Настоящото проучване може да представлява интерес за изследователите на творчеството на испанския автор, на занимаващите се с фразеология и на преводачите на художествена литература. Изследването би могло да послужи и на студентите от филологическите специалности, по-конкретно на тези от специалностите с испански език.

Първа глава

Фразеология – история и основни теоретични трактовки

В първата глава се представя кратък ретроспективен преглед на зараждането на фразеологията, очертават се основните теоретични трактовки днес, свързани с дефинирането и класифицирането на ФЕ, акцентира се на СФ, като се посочват особеностите на тяхното значение, и вторичните им конотации, дава се обща картина на творческите видоизменения, на които тези единици са подвластни.

Фразеологията е млада лингвистична дисциплина, чието начало се поставя в бившия СССР през 50-те години на миналия век (Корпас Пастор 1996: 11), а утвърждаването ѝ завършва през 70-те години на XX век с разработката на основните ѝ теоретични проблеми, осъществено преди всичко в славистиката – най-вече в русистиката и от руските романисти, а също така от англицисти и германисти (Калдиева-Захариева 2013: 15). Обект на тази дисциплина са устойчивите словосъчетания с техния произход, структурни, семантични особености, функция в езика и употреба в речта, наричани ФЕ. Важно е да се отбележи, че днес съществуват две схващания относно дефинирането на ФЕ. Тясната концепция поставя изисквания към значението (идиоматично или преосмислено) и към синтактичната роля (да изпълнява функция на съществително, глагол, наречие и пр. в изречението) на едно устойчиво словосъчетание, за да го приеме за ФЕ. Широката концепция приема в полето на фразеологията, освен ФЕ според разбирането на застъпниците на тясното схващане, и всички комбинации от думи, които представят някаква степен на устойчивост, включително тези представляващи изказвания била тя на просто или сложно изречение, както и колокациите, при които се наблюдава проява на известна степен на комбинативна рестриктивност.

1.1. Кратка историческа ретроспекция и фразеологията в Испания, България и българската испанистика

„Безспорно теоретичното начало на фразеологичната наука в европейската лингвистика единодушно се открива в трудовете на швейцарския учен Ш. Бали, ученик на Фердинанд де Сосюр“, както заявява С. Калдиева-Захариева (2013: 17), и е отразено в неговите трудове от първата половина на XX

век. Бали прокарва разделителната граница между свободните и устойчивите съчетания и изковава термина *фразеологична единица*, като посочва някои нейни външни и вътрешни характеристики, които служат за идентификацията ѝ. Важен скок в разработката на фразеологичната проблематика прави през 40-те години на XX век съветският учен В. В. Виноградов, който налага термина ФЕ в съветската наука. Класификацията на Виноградов е широко позната и цитирана, тя дели ФЕ на три групи: *фразеологични сраствания* (семантична единица, чието значение е независимо от значението на компонентите), *фразеологични единства* (значението на цялото словосъчетание е свързано с разбирането на вътрешния образен стожер на фразата, на потенциалния смисъл на думите, които образуват даденото единство, т.е. семантично неделимата единица е мотивирана) и *фразеологични съчетания* (аналитични словосъчетания, като по-голямата част от значенията на думите са ограничени във връзките си). В Западна Европа също се засилва научният интерес към фразеологичните въпроси в периода от 50-те до 70-те години на XX век. Л. Руис Гурильо (1997: 17 – 32) изброява появата на изследвания, дело на редица езиковеди, третиращи различни аспекти на устойчивите словосъчетания. Ненкова (2014: 26) пък посочва, че след 80-те години, разцъфтяват когнитивистичните идеи и това води до засилване на интереса към семантичните страни на културната и универсална специфичност на ФЕ.

В Испания през 1950 г. излиза изследването *Introducción a la lexicografía moderna* (1950) на Х. Касарес, в което авторът посвещава няколко глави на структури с различна степен на устойчивост. Важен труд в изучаването на ФЕ в испанския език създава А. Сулуага с *Introducción al estudio de las expresiones fijas* (1980). През 1996 г. се публикува *Manual de fraseología española* на Корпас Пастор, в който авторката развива концепциите за трите сфери на ФЕ – колокации, същински фразеологизми, ФЕ изказвания. Руис Гурильо (1997) и М. Гарсия-Пахе (2008) правят важни стъпки за фразеологията в Испания, като разглеждат основните теоретични въпроси на тази научна дисциплина, приложени към испанския език.

Интересът към фразеологията в България е регистриран още през Възраждането. Проучване на българската фразеология от тази епоха прави В. Кювлиева-Мишайкова (2002: 197 – 257). Преглед на разработките, имащи отношение към българската фразеология, предлага Калдиева-Захариева (2013: 22 – 25).

В българската испанистика значителни трудове, посветени на фразеологията са монографиите на В. Ненкова: *Fraseología contrastiva español-búlgaro: problemas de la traducción* (2014), *La manipulación creativa de las unidades fraseológicas en el lenguaje literario, periodístico y publicitario* (2016) и на Б. Кючукова-Петринска: „Концептуализация на страха в испанската и българската идиоматика“ (2022). В сферата на паремиологията значимо издание е „Испански пословици“ (1993) на З. Омайников, съдържащо преводи и български и предлагащо съответствия на испанските пословици.

1.2. Основни теоретични схващания днес във фразеологията и класификация на ФЕ

Наличието на двете схващания във фразеологията, широко и тясно, прави все още дискуссионен въпроса с дефинирането на ФЕ и очертаването на характеризиращите я белези, от което произтича и разнообразният набор от класификации.

1.2.1. ФЕ – обект на фразеологията

Основавайки се на дефинициите за ФЕ на Сулуага (1980: 15), Корпас Пастор (1996: 20), Ненкова (2014: 46), Ничева (1987: 19, 1993: 7), Кювлиева-Мишайкова (1986: 15) може да се установи, че определянето на ФЕ гравитира основно около свръхсловността и устойчивостта на тези езикови единици. Това са нейните конститутивни черти според широкото схващане за фразеология. Първата характеристика я отграничава от думата, втората – от свободните словосъчетания. За езиковедите от тясното схващане обаче единното, идиоматично значение и номинацията от втори ред също се нареждат сред категориалните белези на ФЕ. Важен момент при определянето на ФЕ е разглеждането на устойчивостта и идиоматичността като относителни величини, проявяващи се в различна степен, в което фразеолозите от двете течения имат еднакво виждане.

А. Свръхсловността. Авторите на фразеологични изследвания в голямата си част се обединяват около теоретичния принцип, че ФЕ е комбинация, съставена най-малко от две думи, преобразували се в нейни формални компоненти. Горната граница на ФЕ се маркира от изречението (просто или сложно) според широката концепция във фразеологията, докато тясната предпочита да говори за ФЕ като синтагма, която е само елемент от изречението.

Б. Устойчивостта е основният определящ белег на ФЕ. Гарсия-Пахе (2008: 25) я разглежда като резултат на историко-диахронен, еволюционен процес, при който има „постепенно превръщане на една свободна, променлива конструкция в устойчива (стабилна), непроменлива, солидна конструкция, благодарение на постоянното ѝ дословно повтаряне [...]“. Авторът (пак там, 29) разглежда институционализацията като процес, при който дадено езиково общество приема определен устойчив израз като „разменна монета“ в ежедневната комуникация. Сулуага (1980: 97 – 98) изброява видовете устойчивост: в поредността, в граматическите категории, на лексикалните компоненти.

В. Значение на ФЕ като единно и неразложимо (в една или друга степен), изпълняващо вторична номинационна функция е облигаторна черта на ФЕ само за езиковедите, изповядващи тясното схващане за фразеологията. Застъпниците на широкото схващане го разглеждат в своите трудове като потенциална характеристика.

Следващите две характеристики, аномалиите и вариантността на ФЕ, не се схващат като определящи за тези единици от нито едно от теченията във фразеологията.

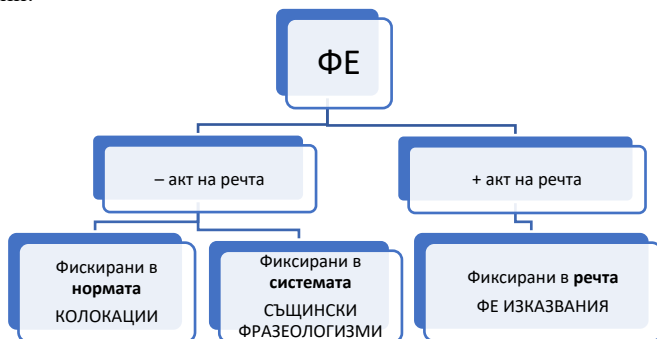
Г. Аномалии в структурата на ФЕ. Редица автори (Руис Гурильо 1997: 75 – 76; Гарсия-Пахе 2008: 33 – 34; Ненкова 2014: 62 – 63) обръщат внимание, че при някои ФЕ се наблюдават отклонения от езиковите правила, като тези нарушения могат да бъдат от различен тип – морфологичен, синтактичен или лексикален. Обичайно се наричат аномалии.

Д. Вариантността на ФЕ не противоречи на устойчивостта, макар да изглежда така на пръв поглед. Тя касае само формалната страна на ФЕ и промените не водят до промяна на значението на ФЕ (Сулуага 1980: 106).

1.2.2. Класификация на ФЕ

Съществуват различни аспекти за извършване на делението на ФЕ. Семантиката е на преден план в класификациите на Бали и на Виноградов.

Испанската фразеоложка Корпас Пастор създава нова класификация (1996: 50 – 52), която е на две нива и три сфери, включваща ФЕ, разбирани в широкия смисъл на фразеологията. Графично може да се представи по следния начин:

Класификацията на ФЕ от тясното гледище изключва колокациите и изказвания, но само донякъде. Изследователите от това гледище приемат съществуването на преходни фразеологични единици (ПФЕ), намиращи се в междинното пространство между нефразеологичната единици и ФЕ. В. Зидарова (2024: 168) е на мнение, обединяващо становището на застъпниците на тясното гледище от българската фразеология, че групата на устойчивите словосъчетания е подходящо да се представя като поле с ядро и периферия:

От гледна точка на превода, както изтъква Калдиева-Захариева (2013: 64), позовавайки се на Я. И. Рецкер, е много важно „преводачът да е запознат с основните въпроси на теорията на фразеологията и да съумява да разпознава и отделя в контекста ФЕ, да разкрива точно значението ѝ и да предаде експресивно-стилистичната ѝ функция“. Споделяйки цитираното мнение, заслужва да се подчертае, че фразеологичните теоретични познания са тези, които могат да дадат на преводача особена чувствителност към коректното отграничаване на ФЕ от свободните словосъчетания и от „чистите“ метафори, както и да го мотивират да „задълбава“ във фразеологичното значение във всички негови измерения. Тези две нагласи гарантират до голяма степен един аргументиран избор за вида похват и техника в превода.

1.3. СФ – ядро на фразеологията

Тъй като СФ са основният обект на проучването, макар границите да не са лимитирани категорично, ще се обърне специално внимание на някои техни особености. Отграничаването на СФ от колокациите (първата сфера) е по линия на чертата идиоматичност. Разделителната линия между СФ и ФЕ изказвания минава основно през призмата на синтаксиса. СФ се различават категорично от паремииите и по съдържание. Пословиците, поговорките, крилатите изрази, по правило, имат поучителен характер или съдържат универсална истина, изразена като сентенция (Гарсия-Пахе 2008: 36), докато това не е определящо за СФ. При съпоставянето на СФ с групата на рутинните формули, изследователите изтъкват водещите прагматични функции на последните, „те дават на говорещия необходимите езикови средства, за да реагира в специфични обстоятелства, като изказване на съболезнования на погребение, извиняване при настъпване на някого или изразяване на благодарност“ (Корпас Пастор 1996: 182), докато СФ са автономни откъм ситуации и обстоятелства на употреба.

1.3.1. Конотативно значение на СФ и типове конотативно значение

Конотативното значение на СФ се поражда от тяхната образност, в която са заложени едновременно привидна „грешка“ и функция им да характеризират косвено. Типове конотативно значение на СФ са разгледани подробно от Корпас Пастор (1996: 125 – 131), която ги разделя на четири групи: стилистични (неутрален, висок, нисък), географско-социални (диатопични различия в един и същ исторически език), историческо-културни (свързани с исторически събития, културни аспекти, цитати и т.н.) и експресивни (отразяват емоционалното отношение на говорещия спрямо предмета на комуникацията и участниците в нея).

1.3.2. Системни семантични връзки между СФ

Като езикови единици СФ влизат в различни семантични взаимоотношения помежду си. Многозначността е по-слабо изразена при фразеологизмите, отколкото при лексикалните единици (Калдиева-Захариева 2013: 197). Съществуват все пак СФ, които имат повече от едно фразеологично значение. Гарсия-Пахе (2008: 392) говори в този случай за множествена идиоматичност. Синонимията също се наблюдава при СФ. За различаването на синонимията от вариантността при СФ може да се обърне внимание на становището на Вътов (2015: 311), който намира, че разковничето е в образа: „Отсъства ли образно обновление, възниква не синоним, а вариант на фраземата“.

1.4. Творческа манипулация на СФ

Образността и мотивираността на СФ дават възможност за извършване на творчески промени в тяхната структура, които не са институционализирани, подобно на вариантите, а са плод на съзнателно търсене на новаторско използване на фразеологичното значение с цел оказване на определен ефект върху читателя или слушателя. Ненкова (2016: 29 – 98), стъпвайки на редица трудове, разграничава три вида манипулации: формални (вътрешни, структурни), външни (извънструктурни) и смесени. Всеки един от трите вида има свои подвидове.

Втора глава

Преводознание – история, теоретични трактовки и превод на ФЕ

Втората глава, както посочва заглавието ѝ, прави ретроспективен поглед към превода през вековете, представя основните теоретични трактовки днес в трактологията, разбирана като наука за превода в трите направления: теоретични, дескриптивни и приложни изследвания, и отчита особеностите на превода на ФЕ.

2.1. Преводознание – кратка ретроспекция на превода до XX век и представяне на разбирането за превода през XX век

Връщането към миналото на преводната дейност на пръв поглед може да се стори излишно. Все пак ретроспективният ракурс към колебанията, сполуките и несполуките на превода в хилядолетната му история би могъл да помогне на съвременния преводач да осъзнае собствената си роля, както подчертава М. Врина-Николов (2004: 14). Размисли, препоръки и правила за добрия превод съществуват далеч преди неговото научно обособяване. А. Мешоник (2007: 27 – 50) предлага преглед на историята на превода; А. Уртадо Албир (2014: 104 – 125) също проследява еволюцията на превода от Цицерон до съвременните теории. В книгата „Отвъд пределите на превода“ Врина-Николов прави забележително пътуване през разбиранията за превода от Античността до XX век. Авторите проследяват различните социални функции на превода и налагащите се модни тенденции в конкретните исторически епохи, които се движат между дихотомията, противопоставяща духа на буквата, смисъла на формата. През XX век натрупването на голяма маса емпиричен материал в огромния световен пазар на превода, от една страна, и тласъкът в научната мисъл за езика, от друга, обуславят процъфтяването на новата връзка на превода с лингвистиката. Уртадо Албир (2014: 125 – 132) предлага преглед на основните теоретични подходи към преводознанието, които определя като: лингвистичен, текстуален (свързва превода с лингвистиката на текста), когнитивен (анализира менталните процеси, извършвани от преводача), комуникативен и социокултурен (групира перспективите към превода, които наблягат на комуникационната му функция), философски и херменевтичен (свързан с философски теории за превода).

2.2. Основни теоретични понятия в преводознанието

Известно е, че е имало и продължава да има немалко преводачи, които упражняват професията, без да са запознати с теорията на превода. Разсъжденията в полза на научните познания върху превода се срещат при редица автори (Ж.-К. Марго 1979: 25, В. Гарсия Йебра 1983: 21), които съвпадат и могат да се представят чрез мнението на А. Лилова (1981: 34), която заявява, че познанието на теоретични постановки не може да замени таланта, но те се допълват взаимно, тъй като колкото по-добре преводачът познава законите на превода, същността и спецификата, толкова по-пълноценно може да осъществи своя талант и толкова по-пълноценни могат да бъдат резултатите от неговия труд и творчество.

2.2.1 Дефиниция на превода

Дефинициите за превода са изобилни и отразяват различния теоретичен поглед към него. Дефинициите могат да се съберат в три групи, които в своята съвкупност разглеждат превода като междуезикова дейност, като когнитивен процес, като комуникативен продукт. От съвременно гледище на пре-

водознанието може да се посочи дефиницията на Уртадо Албир, базирана на обширни проучвания и обхващащи превода в трите му измерения:

Преводът трябва да съдържа задължително тройна характеристика: текст, комуникативен акт и когнитивна дейност на субекта. Затова предлагаме дефинирането на превода като интерпретативен и комуникативен процес, състоящ се в формулиране на един текст със средствата на друг език, който се извършва в даден социален контекст и с определена цел. (Уртадо Албир 2014: 41)

2.2.2. Вярност на превода

Верността на превода е отношението, което се установява между оригиналния текст и неговия превод и е въпрос, който е вълнувал занимаващите се с превод през времето (Уртадо Албир 2014: 202). Относно понятието за вярност може да се изтъкнат две основни положения, които дават неговото измерение. 1. Преводът е породен от оригинала, той не може да съществува без него и по тази причина е безспорно и еднозначно вторичен. 2. Верността и точността имат етично измерение, като У. Еко (2021: 103) посочва, че преводът е длъжен да спазва юридически „казаното от автора“, т.е. „казаното от оригиналния текст“.

2.2.3. Еквивалентност в превода

Еквивалентността се разбира не като еднаквост между изходния и преводния текст, а като взаимовръзка и съотносимост между оригиналния текст и текста на превода, при която се запазва стойността на оригиналния текст. Това схващане намира изпълнение в динамичната еквивалентност, при която преводният текст трябва да възпроизведе такава ответна реакция у читателя в една съвременна култура, която е същата като ответната реакция на читателя на оригинала. На динамичния еквивалент се противопоставя формалният еквивалент: „стриктен буквален превод, който се стреми да възпроизведе оригиналния текст във всички негови аспекти“ (Торе 2001: 124).

2.2.4. Единица на превода

Единицата на превода е друго базисно понятие в преводознанието, която се очертава като минимална смислова цялост от оригиналния текст, единица в процеса на разбиране му от страна на преводача и като единица в продукта на този процес. Леви (2014: 317) я дефинира като най-малката част от оригиналния текст, която се превежда като едно цяло. За Уртадо Албир (2014: 308) единицата на превода е „комуникативна единица, с която работи преводачът, имаща текстуално позициониране, сложно наслагване (взаимодействие с всички елементи на целостта на текста) и променлива структура“. Търсенето на съответствие на единицата на превода се появява на различни езикови нива: фонема – морфема – лексема – словосъчетания – изречение – текст (Васева 1980: 66 – 65; Ликоманова 2002: 53; Леви 2014: 319).

2.2.5. Преводен инвариант

На базата на представеното от Уртадо Албир (2014: 237 – 241) може да се приеме, че понятието *преводен инвариант* се отнася до онзи смисъл на оригиналния текст, до който преводачът достига при вникването в текста, и който му служи за отправна точка за реформулирането на съответния текст.

2.2.6. Методи на превод

Методът на превод включва глобалните принципи, които ръководят преводача в процеса на превода и зависят от целта на превода и неговия контекст (Уртадо Албир 2014: 308). Той е общият подход към целия текст и обикновено има съзнателен характер. Класификацията на Уртадо Албир (пак там, 252 – 253) включва: интерпретативно-комуникативен, дословен, свободен, филологически.

2.2.7. Техники на превод

Като се следва систематизацията и терминологията на Уртадо Албир (2014: 269 – 271), може да се посочи, че техниките на превод са конкретните вербални преводни процедури, видими в преводния резултат, чрез които се постига преводна еквивалентност и които засягат по-малки единици на текста, а не целия текст, както е при метода. Уртадо Албир (2014: 260 – 271) предлага подробна таксономия на осемнадесет техники на превод.

2.3. Преводът на художествени текстове и мястото на превода на ФЕ в художествената литература

Преводът на художествени текстове се различава от превода на информативни текстове, поради спецификата на градивния елемент и на функцията на литературните творби. ФЕ, като цяло, и СФ, в частност, са част от езиковото градиво на художествените текстове. Темата е развита от Кювлиева Мишайкова (1986: 48 – 54). Авторката посочва, че използване на фразеологизми е обусловено от жанра и темата на художественото произведение и уточнява, че тяхната поява е рядка в лирични творби, пътеписи, есета, докато в белетристичните творби като романи, повести, разкази, те се използват по-широко. Предпочитани са от авторите заради възможността чрез тях да се предава определена тоналност на речта, да се възпроизвежда състоянието на говорещия, да се допълва неговата социална и индивидуална характеристика, да се постигат определени качества на стила. Би могло да се добави, че в сравнение с останалите ФЕ, СФ привличат повече вниманието при превода, тъй като локациите в голямото си част се срещат предимно в журналистическата проза (Корпас Пастор 1996: 87), а броят на хората, използващи в съвременното словици и други народности сентенции, е ограничен (Севиля Муњос 1997: 434). Сред големите изпитания пред превода на едно от първите места се нарежда преводът на ФЕ. Л. Тимофеева (2012: 497) посочва, че е обичайно да се говори за трудностите при превода на фразеологизми и дори се е стигало

до мнения за непреводимостта на някои от тях, дължаща се на историческите и социокултурни референции, които притежават.

2.3.1. Фазите на превод на ФЕ

За разлика от етапите на превода на художествен текст по принцип, които са две, фазите на превод на ФЕ нарастват на три, като към традиционните два етапа се прибавя още един, предшестваш разбирането и изразяването. Тези етапи са представени от Влахов и Флорин (1990: 171 – 173) и в голяма степен съвпадат с тези, описани от Тимофеева (2012: 408 – 413), която следва основно Корпас Пастор. Разпознаването на ФЕ е първият етап от превода на ФЕ. Втората фаза на превода на ФЕ е интерпретирането, възприемането на ФЕ. Третият етап се състои в търсене на съответствие на ФЕ или това е същинският превод на ФЕ, при условие, че първите две фази са преминати правилно.

2.3.2. Похвати на превод на ФЕ

ФЕ се явява единица на превода на ниво синтагма (Леви 2014: 322). Леви (2012: 529) заявява ясно, че ФЕ несъмнено представляват единици на превода, към които трябва да се подхожда в тяхната цялост и не трябва да се разделят, нито да се съединяват с другите елементи на изречението в процеса на превода. Похватите на превод на ФЕ са представени от Влахов и Флорин (1990: 175 – 184). При превода на ФЕ авторите разграничават фразеологичен превод (превод с еквивалент, превод с аналог, превод с индивидуален еквивалент) и нефразеологичен превод (лексикален или описателен). Влахов и Флорин (1990: 176 – 181) разгръщат по-подробно таксономията на фразеологичния и на нефразеологичния превод. Фразеологичният превод включва **фразеологичните еквиваленти**, които авторите разделят на пълни, непълни (частични), относителни, индивидуални. Пълните (абсолютни) еквиваленти (ПЕ) покриват всички значения, включително вторичните, в изходния и приемания език. Непълните (частични) са абсолютни еквиваленти, но не във всичките значения на ФЕ от изходния език или обратното. Относителните еквиваленти (ОЕ) във фразеологията се различават от абсолютните или пълните само по някои формални показатели на двойката ФЕ в двата езика, изходен и преводен. Индивидуалните еквиваленти (ИЕ) съчетават фразеологичен превод и словотворчество. При фразеологичния аналог, освен изменението, характеризиращи относителните еквиваленти, има и замяна на образа, залегнал в основата на ФЕ в преводния език (Влахов, Флорин 1990: 178). Замяната на образа може да бъде от няколко типа: аналог с близък образ (АБО); аналог с далечен образ (АДО); аналог в антонимичен превод (ААП), когато положителна конструкция се превежда с отрицателна или обратното. Авторите отчитат и съществуването на относителни (непълни) фразеологични аналози, при които на единия от съпоставяните езици фразеологизмът има по-широко или по-тясно значение, или незначителна смислова отлика, която обикновено се тушира в контекстуалния превод. Няколко са подвидовете на нефразеологичния превод, посочени от Влахов и Флорин: лексикален, който

може да е със синонимна дума (СД) или със свободно словосъчетание (СС), калкиране и описателен превод.

При анализа на преводаческите похвати в изследвания корпус на романите на Перес-Реверте ще се използва основно таксономията, предложена от Влахов и Флорин, като се направят някои уточнения. Първото уточнение е свързано с непълните еквиваленти и непълните аналози, с които няма да се налага да се борава в настоящата работа, тъй като те служат при превод на равнище език, а не и на равнище реч, т.е. принадлежат към системната (речникова) междуезикова еквивалентност, а не към преводната. Второто уточнение касае разбирането за нулевия еквивалент. Благоева, Яскот, Сосновски (2019: 78) коментират съществуването на две групи нулеви еквиваленти: към първата група се отнасят фразеологизми от един език, които нямат фразеологично съответствие в друг език, но смисълът им би могъл да се изрази чрез неидиоматични изрази, а към втората група се отнасят фразеологизми от един език, чието значение не е вербализирано (по идиоматичен или неидиоматичен) начин в друг език. Първата група се припокрива с лексикалния превод по Влахов и Флорин и при анализа на корпуса ще се използват тези видове превод: със СД, със СС, с калка и т.н. Втората група ще се разбира като нулев превод (НП), т.е. отсъствие на каквото и да е вид пренос на ФЕ от оригиналния текст в текста на превода.

Трета глава

Артуро Перес-Реверте – употреба на ФЕ романовото му творчество и преводът им на български език

Артуро Перес-Реверте, роден в Картагена, Испания, през 1951 година, е испански романист, есеист и журналист. В период от двадесет и една години (1973 – 1994) той е репортер за преса, радио и телевизия, за които отразява международните конфликти през този период – войната в Кипър (1974), фазите на войната в Ливан (започнала през 1975), войната за Малвинските (Фолкландските) острови (1982), различни военни конфликти в Африка и Латинска Америка, войната в Хърватска (1991) и войната в Босна (1992: 93 – 94). В продължение на девет години работи за испанската телевизия (TVE) като специалист по военни конфликти. От началото на 90-те години Перес-Реверте се посвещава на литературното творчество. Той е плодовит белетрист, автор на повече от тридесет романа до настоящия момент, сред които са романите и на двете поредици („Капитан Алатристе“ и „Фалко“). Името му се е превърнало в символ на литературна кариера, радваща се на изключителен читателски интерес и оценена високо от редица награди. Романите му са преминавали границите на Испания с преводи на повече от 40 езика, като редица негови творби са също и екранизирани. М. Сучо (2014: 171 – 172) вписва произведенията на Перес-Реверте в нова парадигма на „добре написан роман, в който се случват неща“ и уточнява двата отличителни белега на ревертианската белетристика: интертекстуалността, черпеща идеи от огромния

културен багаж на писателя, и философският субстракт, проявяващ се най-вече чрез персонажите на писателя и ценностите, които те защитават.

В България името на Артуро Перес-Реверте става известно през 2000 г. и оттогава до днес романите му достигат до българската публика с логото на издателство „Еднорог“. Ето и творбите, които са преведени и издадени на български език:

1. „Деветата порта“ (*El club Dumas*, 1995) – изд. 2000, 2008
Превод: Боряна Василева
 2. „Севилското причастие“ (*La piel del tambor*, 2000) – изд. 2000, 2016)
Превод: Мариана Александрова
 3. „Учителят по фехтовка“ (*El maestro de esgrima*, 1988) – изд. 2001, 2016
Превод: Светлана Плаشوкова
 4. „Морската карта“ (*La carta esférica*, 2000) – изд. 2001, 2018
Превод: Светлана Плаشوкова и Мариана Александрова
 5. „Фламандският майстор“ (*La tabla de Flandes*, 1991) – изд. 2002, 2012
Превод: Боряна Василева
 6. „Кралицата на Юга“ (*La Reina del Sur*, 2002) – изд. 2003, 2016
Превод: Боряна Дукова
 7. „Хусарят“ (*El húsar*, 1986) – изд. 2006
Превод: Марина Гарнизова
 8. „Художникът на битки“ (*El pintor de batallas*, 2006) – изд. 2007
Превод: Марина Гарнизова
 9. „Обсадата“ (*El asedio*, 2010) – изд. 2012
Превод: Боряна Дукова
 10. „Тангото на старата гвардия“ (*El tango de la guardia vieja* 2015) – изд. 2015
Превод: Цвета Кирилова, Боряна Дукова
 11. „Фалко“ (*Falcó*, 2016) – изд. 2017
Превод: Веселка Ненкова
 12. „Добри мъже“ (*Hombres buenos*, 2015) – изд. 2018
Превод: Цвета Кирилова
 13. „Сиди“ (*Sidi*, 2019) – изд. 2020
Превод: Веселка Ненкова
 14. „Италианецът“ (*El italiano*, 2021) – изд. 2021
Превод: Веселка Ненкова
 15. „Ева“ (*Eva*, 2017) – изд. 2024
Превод: Веселка Ненкова
 16. „Последен случай“ (*El problema final*, 2023) – изд. 2024
Превод: Веселка Ненкова
- Поредицата „Капитан Алатристе“:**
17. „Капитан Алатристе“ (*El Capitán Alatriste*, 1996) – изд. 2004
Превод: Боряна Дукова

18. „Чиста кръв“ (*Limpieza de sangre*, 1997) – изд. 2005
Превод: Боряна Дукова
19. „Слънцето на Бреда“ (*El sol de Breda*, 1998) – изд. 2007
Превод: Боряна Дукова
20. „Златото на краля“ (*El oro del rey*, 2000) – изд. 2009
Превод: Боряна Дукова

3.1. Употреба и превод на СФ от неутрален и от нисък стил (разговорен пласт)

Присъствието на ФЕ в разглежданите романи на Перес-Реверте е изключително богато, (Хайме Лорен (2016) регистрира само в „Добри мъже“ почти 200), което предполага необхватност на представянето на всички ФЕ, ексцерпирани от шестте романа на автора. Критерият за избор на ФЕ, които да бъдат анализирани от тази група, е свързаността им с една обединяваща линия за произведенията му, както и с наличието им във всички или в повече от една от изследваните творби. Независимо от скоковете във времето на действието в шестте произведения, обект на проучването, съществува общ знаменател между тях. Той би могъл да се нарече: „Добре дошли в света на опасността“ (за наименованието, с известни трансформации, се използва заглавието на испански подкаст, в който впрочем Перес-Реверте участва в един епизод¹. Опасността е нещо, което Перес-Реверте познава от първа ръка от работата си като военен репортер. Нещо повече, той харесва опасността. В едно интервю по повод публикуването на „Сиди“, авторът заявява: „Харесвам опасните хора... Опасният човек е последователен спрямо това, което казва, което прави, в което вярва, дори да бърка; опасен е, защото не се води от конвенционалните правила за оцеляване...“².

3.1.1. Употреба и превод на СФ *jugársela* и неговите синоними

В корпуса на шестте романа на първо място се откроява глаголният СФ *jugársela* (досл. изигравам си я), който е от разговорния регистър и се регистрира и в шестте романа. СФ е полисемен и в настоящето проучване се установява използването на многозначността му с две от неговите три значения, а именно тези на *рискувам всичко* и *измамвам*. Вариантността във фразеологията е експлоатирана от автора при употребата на този СФ, като това изпъква ярко при мексиканизма *rifársela*, диатопичен вариант на *jugársela* в неговото първо значение.

Успоредно със СФ *jugársela*, в шестте романа се наблюдава наличието на голямо богатство от фразеологични синоними и в двете значения, носители на по-голяма образност. Сред синонимите има такива от неутралното ниво, които са частични по стилистичната си конотация, и синоними от разговорния регис-

¹ <https://macafut.medium.com/la-vida-peligrosa-de-reverte-y-arriaga-92be914adf39>

² <https://www.perezreverte.com/articulo/noticias-entrevistas/1107/arturo-perez-reverte-yo-soy-peligroso-me-gusta-la-gente-peligrosa/>

тър на ниското стилово ниво, които са по-близки по стилистична стойност с *jugársela*. Регистрираните синонимите от неутралното ниво на първото значение *riskувам* *всичко* са *jugarse la vida, en juego, jugar con fuego, jugarse las últimas cartas* и др., а от разговорния регистър *jugarse el tipo, jugarse el cuello, rifarse el cuero* и др. Относно второто значение, това на *измамвам*, синоними от неутралното равнище в корпуса са *doble juego, jugar doble, jugar a varias bandas* и др., а разговорните са *jugar con dos barajas, jugar de farol, jugar una mala pasada, jugar la faena* и др. В богатата синонимна група могат да се открият СФ, в чийто компонентен състав не се използват глаголят *jugar* или съществителното *juego*, например СФ *hacer la cama*, библеизмът *trampa saducea* или *De perdidos al río*, който е на границата между СФ и паремия. Наблюдава се и използването на СФ *jugar al gato y al ratón*, чието значение 'да преследваш или да бъдеш преследван непрекъснато', го прави близък както до семантиката на *riskувам*, така и до тази на *измамвам*. В анализа се открива употреба на СФ, антонимни на семемата *измамвам*, попадащи в обща сфера с нея, която можем да наречем *играя*: *jugar limpio, juego limpio*.

Перес-Реверте нерядко си играе със СФ чрез различни творчески модификации. Манипулации се откриват както при СФ *jugársela*, така и при синонимните СФ в двете значения. Авторските трансформации са от различен вид. Наблюдават се често вътрешно-структурни, с лексикално заместване или добавяне на лексема. В „Севилското причастие“, например, СФ *jugar con fuego* е манипулиран вътрешно, двойно: лексикално заместване на глагола *jugar* с глагола *tontear* (флиртувам, занасям се с някого) и добавяне на *otra vez* (отново). Преводът си служи с ПЕ, но не отразява първата манипулация:

(1) Era ponerse a tontear otra vez con fuego... (179)

Пак щеше да си играе с огъня... (155)

Интересни са структурните манипулации, при които се появяват различни части на човешкото тяло в комбинация с глагола *jugarse*. Така каноничните варианти *jugarse el tipo* и *jugarse el cuello* се превръщат в *jugarse las córneas, jugarse el apéndice* (с лека шеговита експресия) или в диатопичната, по-поетична модификация *rifarse el alma*.

Тук може да се отбележи фактът, че склонността на автора към манипулации, от една страна, и сложният, динамичен процес на институционализиране на едно променливо словосъчетание в устойчиво, от друга, понякога са предпоставки за затруднение при определяне на някои комбинации от думи като вариант или като манипулация. От друга страна, може да има случаи на подвеждане при дефиниране на нефразеологично съчетание като фразеологично. Така в „Сиди“ *hacer una mala jugada*, което е СФ, в дадения контекст е свързано с пресъздаване на бойни действия в главата на героя като върху истинско шахматно поле и движението на фигурите реферира евентуален реален лош ход, който може да доведе до провал, а не до измама на някого, каквото е значението на СФ *hacer una mala jugada*. Преводът правилно тълкува ситуацията и следва оригиналния текст.

Наред със стилистичната конотация на СФ *jugársela* и на някои от неговите синоними, вписващи се в разговорния регистър, се отчитат и друг вид конотации. Вече стана дума за СФ *rifársela*, който носи географска вторична номинация. Диафазични конотации също се наблюдават: експресивно-шеговита конотация при *jugarse el apéndice*, деспективна – в пример, който ще се представи по-долу. Той е показателен и за тенденцията към концентрация на ФЕ в рамките на едно изречение или на близки изречения. В откъса се появяват, освен анализирания СФ, още две ФЕ. Първата е разговорната *contárselo a tu tía* (досл. разказвам го на леля си), която е ФЕ изказване и изразява *подигравателно недоверие относно нещо, което някой съобщава за истина*, т.е., освен разговорната конотация, ФЕ има и експресивно-емоционална натовареност. Втората ФЕ в откъса е разговорният СФ *por amor al arte* (досл. *от любов към изкуство*), и със значение ‘без да се очаква възнаграждение’. Краткият фрагмент демонстрира изключително красноречиво ефективността на ФЕ. Преводът си служи с АБО, но не отразява манипулацията на *contárselo a tu tía*.

(2) Me lo quedé mirando. A tu tía. Cuéntaselo a tu tía. Teo Aljarafe *jugándose el cuello por el amor al arte.* (449)

Останах втрещена в него. Разправяй ги тия на баба си. Тео Алхарафе да рискува главата си от любов към спорта. (396)

Относно превода, СФ *jugársela* в двете значения е предаден в почти равен обем фразеологично и нефразеологично, като в една част от случаите има отстъп в стилистичен план, губейки се разговорният му регистър. Похватите варират от СД (*рискувам, изигравам, премятам*), СС (*рискувам всичко, залагам всичко*) до фразеологични транспонирания с АДО (*рискувам кожата си, предизвиквам съдбата, залагам живота си на карта*). Особено сполучлив е преводът с АДО *извъртам номер*. Като новост може да се отбележи, че се регистрира превод с колокации (*излагам на риск, излагам живота си, рискувам живота си*). Необходимо е да се отбележи, че понякога нефразеологичният превод адекватно отразяват значението и конотация на даден СФ и действия като функционален еквивалент: например при второто значение на СФ *jugársela*, предаден със СД *изигравам и премятам*.

При превода на синонимните СФ на *jugársela* похватите са в по-широки граници. Наблюдават се ПЕ (*играя си с огъня*), ОЕ (*изигравам последните си ходове*), ИЕ (*изкарват ме на арената*), АБО (*залагам главата си, направя номер*), АДО (*играя си с живота, късметът няма да ми изневери, поставям капан*), колокации (*рискувам живота си, поемам риска*), предаване чрез паремия (*Мокър от дъжд не се бои*). Всички те се вписват във фразеологичния превод, който се очертава като тенденция в работата на преводачите. Наблюдава се и нефразеологично предаване чрез СД (*влагам*), СС (*Какво има да губя, правя глупости*), калкиране (*залагам душата си*), пренос чрез цитат, към който има обяснителна бележка под линия за *trampa sadicea*. Отбелязват се единични случаи на НП. В някои случаи при превода се наблюдава спо-

лучливо прилагане на техниката на компенсацията. В романа „Сиди“ променливото словосъчетание *picar al diablo* (досл. бодя дявола) от оригиналния текст, попадащо в семантичното поле на *рискувам*, което не се открива в консултираните речници като устойчиво, е предадено с ФЕ в приемния език: *дърпам дявола за опашката*.

Относно употребата на *jugarse la* във вида реч в романите, може да се обобщи, че и при двете значения те звучат по-често в речта на персонажи. Отколкото в речта на разказвача. При синонимните СФ със значението *рискувам всичко* се регистрира почти еднакво използване на СФ от неутралния регистър в речта на персонажи и в речта на разказвача, докато разговорните СФ ниското ниво в тази група са почти изцяло в речта на различни герои, за сметка на речта на разказвача. При синонимните СФ със значение *измамвам*: тези от неутралния регистър са почти изцяло в речта на персонажи и един в речта на разказвача, а при СФ от разговорния регистър има лек превес на употребата им в речта на разказвача, отколкото в речта на персонажи. Като цяло обаче СФ присъстват в по-голяма степен в речта на различни герои от романите.

3.1.2. Употреба и превод на СФ *ajustar (las) cuentas* и *ajuste de cuentas*

Изпълненият с рискове, заплахи и премеждия свят от романите на Перес-Реверте често е враждебен. На територията на конфликти и пресичащи се интереси в историите, разказани от този автор, понякога се стига до търсене на разплата, което лежи в значението на двата фразеологизма от тази група. СФ *ajustar (las) cuentas* се регистрира във всички шест разглеждани романа, вторият *ajuste de cuentas* – в четири от тях: „Севилското причастие“, „Кралицата на Юга“, „Добри мъже“ и „Фалко“. СФ *ajustar (las) cuentas* е от разговорния регистър, а именният СФ *ajuste de cuentas* не се посочва като разговорен в консултираните речници и се дефинира като неутрален. На български съществуват ПЕ и на двата СФ: ‘разчиствам (си) сметките’ и ‘разчистване на сметки’, което улеснява задачата на преводачите.

При употребата на тази двойка СФ също се наблюдава използването на вариантността на СФ, като *arreglar cuentas* прозвучава двукратно в „Кралицата на Юга“.

При употребата на тези два СФ се наблюдават и редица манипулации, като преобладават трансформации от структурен тип, с добавяне на лексема. Явлението е особено видимо при *ajuste de cuentas*. Като именен СФ с прозрачна мотивираност, той е лесно податлив на лексикална манипулация, изразяваща се в допълнения с различни прилагателни имена: *despiadado, interno, ultimo, sangriento, futuro*.

Тенденцията за натрупването на СФ в рамките на едно изречение е валидна и тук, например в „Севилското причастие“: *una especie de ajuste de cuentas, mano a mano*. (*La piel del tambor* 2000: 292).

Преводът на тези СФ не е предизвикателство за преводача и ПЕ е очакваното решение. Затова и в голямата част от случаите се наблюдава транспониране с *разчиствам (си) сметки* и *разчистване на сметки*. Наред с ПЕ се

открива и ОЕ при превода на *ajustar cuentas*, които отстъпват от ПЕ по своето по-ниско ниво на заплаха – *оправям си сметките, да потърся сметка*. С известна изненада може да се установят и други, нефразеологични, похвати на превод: СС от спортната терминология, като *нов рунд от вътрешно състезание, да изравни резултата*.

Относно употребата на тези СФ във вида реч, се установява, че употребата на двете ФЕ се регистрира по-често в речта на персонажи, отколкото в речта на разказвача.

3.1.3. Употреба и превод на СФ *atar cabos* и *cabo(s) suelto(s)*

Тази двойка СФ се срещат във всички разглеждани романи, с изключение на „Сиди“. Семантично СФ също са свързани с опасността. Героите на Перес-Реверте се движат в свят на подмолни игри, както вече се посочи, затова не рядко им се налага да търсят решения, като правят заключения, без да разполагат с цялата информация по даден въпрос, или се оказват изправени пред част от проблем, която трудно се „връзва“ с неговата цялост. СФ, които изразяват този смисъл са *atar cabos* (досл. връзвам въжета) и *cabo(s) suelto(s)* (досл. свободни краища на въжета). Първият СФ е полисемен, с две значения: първото е *свързвам откъслечни идеи, за да стигна до някакво заключение*, второто – *решавам, недовършени неща от даден въпрос*. В изследвания корпус СФ се използва основно с първото значение. Този СФ се смята за стилово неутрален. Съществуват вариантите: *atar/unir cabos sueltos*. Значението на втория СФ, *cabo(s) suelto(s)*, е ‘частичен аспект от въпрос, който остава без връзка с останалите’, и се включва в разговорно маркираната лексика. При тази двойка СФ, подобно на вече разгледаните дотук СФ, в изследвания корпус се регистрира употреба на вариантността на ФЕ, а именно *atar cabos sueltos*.

Отново се наблюдават манипулации. Тези от вътрешен тип са в по-широка гама. Освен лексикално добавяне, се открива и случай на граматическа модификация. В романа „Добри мъже“ се наблюдава употребата на *atar cabos*, подложен на инверсия на словореда и добавяне на предлога *por*. Това е един и от случаите на употреба на СФ с второто му значение. Преводът със СС се припокрива обаче с първото значение на СФ.

Манипулациите от външен тип са от предпочитания досега вид – литерализация с коментар. Забелязва се една повтаряща се манипулация, която е от структурен характер: *adujar cabos*, отново с глагол от терминологията на мореплаването. Затова не е изненадващо, че се регистрира двукратно в „Морската карта“, най-„морският“ роман от шестте разглеждани в настоящата работа.

При превода в тази група се наблюдава преобладаване на нефразеологичното предаване. Осъществява се предимно със СС, които са в най-широката гама: *приключвам сделката, съпоставям фактите, всичко ми става ясно, съобразителен съм; няма следи, откъслечна информация, неразрешими проблеми, неясни неща* и др. При превода на първия СФ, *atar cabos*, се отчита известна повтаряемост в използването на глагола *свързвам*, произтичащо от значението на глагола *atar* (връзвам): *свързвам нещата, свързвам фактите*,

свързвам събитията. Наред със СС, при първия СФ се прибегва и до нефразеологичен превод чрез СД: *схващам, усещам се*. За отбелязване е, че преводът понякога, макар нефразеологичен, вгражда разговорна конотация при предаването на неутралния стилово *atar cabos* като практика на компенсация, превеждайки го, например, с глагола *усещам се*. Фразеологичен превод се осъществява чрез колокации при първия СФ – *навързвам факти, навързвам информация, навързвам събития*.

Относно употребата във вида реч, тази двойка СФ проявява различия спрямо разгледаните по-горе СФ. *Atar cabos* е използван повече пъти в речта на разказвача, отколкото в речта на персонажи. Другият СФ от тази подгрупа *cabo(s) suelto(s)* е използван почти по равно в речта на разказвача и в речта на персонажи. В крайна сметка, се наблюдава леко преимущество на използване на СФ в речта на разказвача, а не в диалозите или мислите на персонажите.

3.1.4. Употреба и превод на СФ, косвено свързани с опасността, които се откриват в повече от един от разглежданите романи

Тази група се оформя от СФ *lavarse las manos (como Pilatos)* със значение ‘снемам от себе си всякаква отговорност’, неутрален стил; *irse de rositas*, предаващ значението на ‘излизам от ситуация с роза в ръка, когато, в действителност, заслужавам наказание’, като в случаите, отчетени в романите на Перес-Реверте, присъства с по-конкретно посоченото значение ‘без да платя това, което дължа или без да получа заслуженото наказание’, близко до семантиката *lavarse las manos*, разговорен регистър; и *bailar con la más fea* със значение ‘извършвам най-неблагодарната работа, мисията, която никой не желае’, разговорен регистър. Ако представянето на СФ, срещащи се в шестте романа, свидетелства за предпочитанието на Перес-Реверте към някои СФ, то проучването върху употребата на СФ от тази група показва диференцирания избор на автора на един или друг фразеологизъм в различните романи, както и различната степен на използването им, в съответствие с конкретните атмосфера и характеристика на персонажите. Ако *lavarse las manos* е особено подходящ за „Севилското причастие“, чиито немалкото персонажи са божии служители, то той не е такъв за времето на Просвещението в „Добри мъже“ или за недотам образованите герои в „Морската карта“, където именно е предпочетен *irse de rositas*. СФ *bailar con la más fea* е с ограничена употреба в корпуса, но произходът, образността му и диастратичната му натовареност (подходящ за употреба от мъже) го правят особено адекватен за персонажите на Кой и Фалко, които, макар и по различни причини, попадат в незавидната ситуация да свършат най-неблагодарната работа, и освен това принадлежат на светове, традиционно приемани за мъжки – мореплаването и шпионажа.

Синонимията е застъпена в тази група. Наблюдава се използването на фразеологична синонимия на *lavarse las manos*. Тъй като СФ не се вписва в духа на романи като „Морската карта“ и „Добри мъже“, там се откриват синонимните: вече споменатият *irse de rositas* и още *escurrir el bulto, ponerse de perfil*.

Творческите трансформации не липсват и тук. Отново се среща вътрешната манипулация с добавяне на лексема и външната на литерализация с коментар. Наблюдава се и нов вид външна модификация – с използване на алюзията. В романа „Севилското причастие“ по непряк, асоциативен път се прави връзка с фразеологизма *lavarse las manos*, като се използва образът на Пилат. Творческият подход към СФ е с подчертана експресивна конотация, изразяваща саркастичното отношение към корумпирания, безцеремонен, но ловък в игрите духовник. Преводът, за съжаление, е нулев на цялото изречение със СФ.

Наред със стиловите конотации на разговорните СФ, се регистрират експресивна конотация в посочения по-горе пример (10) и диастратична при употребата на *bailar con la más fea* в „Морската карта“ и „Фалко“.

Похватите при превода са в широка гама – ПЕ (*измивам си ръцете*), АБО (*всичко е цветя и рози*), АДО (*върши мръсната работа*), СС (*измъквам се хитро*), СД (*измъквам се*), калка (*танца с най-грозната*). Отчита се един нов за изследвания корпус начин на фразеологично предаване – с ААП. В „Кралцата на Юга“ *lavarse las manos* е транспониран с „не си цапаха ръцете“.

Многообразието в начините на превод на СФ от неутралното стилово ниво и от разговорния регистър на ниското стилово равнище се обуславя от разглеждането в една група на няколко СФ, чиято връзка с темата за опасността не е така пряка, каквато е при СФ от предходните групи. Наличието на НП понякога значително обеднява преводния текст.

Относно използването на СФ във вида реч, категорично преобладава употребата на СФ в речта на различни персонажи, в сравнение с използването им в речта на разказвач.

3.2. Употреба и превод на СФ от ниското стилово ниво с вулгарна конотация – *hijo de puta*

Вулгаризмите съществуват обективно като речникови единици в езика (Бояджиев 2022: 275), най-вече в устната реч, но също така имат навика да прескачат в писмената реч. Емоционално-експресивната им натовареност, те са „с ярки образи, силно въздействащи експресивно“ (Ничева 1993: 19), както и широтата на художествената литература да пресъздава света в различните му страни и краски, обуславя използването на подобни езикови единици в литературните произведения. При автор като Перес-Реверте, търсещ ефективността на езика и разказващ истории с реалистичен характер, присъствието на ФЕ с вулгарна конотация е очаквано, най-вече в речта на героите, с цел изграждане на правдоподобни персонажи. Проучването на употребата и превода на всички ФЕ от вулгарния регистър в шестте романа на Перес-Реверте би било непосилна задача за настоящата работа, затова тук ще се разгледа ФЕ *hijo de puta*, който се регистрира като общ за всички романи от корпуса. ФЕ *hijo de puta* (досл. син на проститутка) е със значение на ‘човек с лоши намерения’ и това е първата му функция. Същевременно ДФРСИЕ (2005: 525) посочва, че често се използва просто като обида или израз на презрение, което е неговата втората функция. В тази негова функция Валеро Гар-

сес (2000: 468) разглежда *hijo de puta* като част от рутинните формули на езика, съпоставяйки го с еквивалентите му на английски език, което би го причислило към третата сфера на ФЕ според класификацията на Корпас Пас-тор. Тук ще се приеме за СФ, за какъвто е посочен в ДФРСИЕ. Макар да присъства в шестте произведения, наличието му не е равностойно в количествено отношение в отделните произведения. Този факт най-добре се илюстрира в изобилието на употребата на СФ в „Кралицата на Юга“ и еднократната му регистрация в „Добри мъже“. Причините могат са търсят в използването на СФ в зависимост от характеристиката на персонажите. В света на наркотрафика от „Кралицата на Юга“ този СФ е естествен белег на речта на действащите лица и представлява част от правдивостта в изграждането на образите. Докато в „Добри мъже“, в който действащите лица са предимно академици и аристократи, употреба на СФ се среща единствено в речта на човека за мокри поръчки Рапосо.

В проучвания корпус СФ е използван в неговите две функции: на изразяване на мнение за някого и на директна обида, отправена към някого.

Вариантността на СФ е широко експлоатирана от страна на автора, напр. *hijos de la gran puta*, *hijo de perra*, *hijo de su madre*, *hijoputa*, и т.н. Значителна употреба се регистрира на диатопичния вариант *hijo de la chingada*, част от езиковата характеристика на Тереса Мендоса в „Кралицата на Юга“. Открива се същият СФ и на арабски език: *ibn charmuta* („Кралицата на Юга“: 338).

Наблюдават се творчески трансформации на ФЕ, като остава тенденцията, забелязана досега, за преобладаване на вътрешна манипулация чрез добавяне на лексема: *perfecto*, *completo*, *completísimo*, *fachista*, *absoluto*. Регистрира се за първи път вътрешна манипулация чрез отпадане на компонент от ФЕ – в силно драматичен момент Тереса Мендоса от „Кралицата на Юга“ изрича само *hijos de la* (*La Reina del Sur* 2002: 537). Външна манипулация също не лисва, като тя е от вида на литерализацията на елемент на СФ и добавяне на коментар.

Относно конотациите, освен диатопична, за която стана дума, се наблюдава диастратична, например, в „Морската карта“ и „Кралицата на Юга“, където СФ е част от езиковия ресурс за маркиране на грубия изказ на хора от морските екипажи, в единия случай, и на наркотрафиканти, в другия. Регистрира се и диастратична стойност, изразяваща се в смекчаване на вулгаризма и използването му в разговорен регистър с евфемистичен оттенък, напр. *hijo de mala madre*, употребен от Макарена Брунер в „Севилското причастие“ и от Адмирала във „Фалко“, който обича да се изразява цветисто, но не и вулгарно.

Тенденцията на натрупване на СФ се наблюдава тук в редица случаи. Градацията въобще на вулгаризми е отчетлива в този кратък пример от „Кралицата на Юга“: [...] *insultándole entre dientes*, *pinche gallego*, *cabrón de la chingada*, *pendejo*, *hijo de puta*, *hijo de tu pinche madre*, *cabrón*, *cabrón*, *cabrón* (*La Reina del Sur* 2002: 169).

Преводът не би трябвало да среща затруднения поради наличието на ОЕ *кучи син* и синонимните думи *копеле*, *кучка*, които могат да се определят

като функционални еквиваленти. Все пак са налични и нефразеологични похвати: СС като *гаден кораб* или СД като *скапанияци*, които показват по-свободно интерпретиране на оригиналния текст. Фразеологичният превод с ОЕ и АБО (*мръсна кучка*, *копеле мръсно*) доминира за сметка на нефразеологичния. Голямата гама от варианти, използвани на испански, остава неотразена на български, поради липса на толкова разширена вариативност на този СФ в нашия език. Манипулациите в голямата си част са предадени в превода.

Относно употребата СФ в речта на разказвача или на персонажи, категорично е използването в речта на персонажите, докато в речта на разказвача наличието на СФ е изключително редуцирано. Вулгаризмите често служат за охарактеризиране на героите и това отчетливо се наблюдава при Тереса Мендоса от „Кралицата на Юга“ и Диего Ордонес от „Сиди“.

3.3. Употреба и превод на ФЕ от високия стил – ФЕ на латински език

ФЕ от високия стил ов езиков пласт определено не представляват ядрото на фразеологията и е логично използването им в шестте изследвани романа също да е по-пестеливо в сравнение с използването на онези от неутралното и ниско стилово равнище на езика. Към това стилистично ниво се причисляват ФЕ с формален характер, литературно-поетични, архаични и такива от чужд езици. Общи за изследвания корпус са ФЕ на латински език, присъстващи във всички романи. Затова те се анализират употребата и преводът им по-обстойно като представители на високия стилистичен стил.

ФЕ на латински език се регистрират в шестте романа, като най-отчетливо е тяхното присъствие в „Севилското причастие“, произведение, в което голяма част от персонажите са религиозни и/или високообразовани лица. Съществена е употребата им също в „Добри мъже“, където повечето герои се отличават с висок културен статус. Една немалка част от латинизмите от корпуса принадлежат на третата сфера от класификацията на Корпас Пастор: ФЕ изказвания, затова в заглавието на главата, посветена на тях, се предпочита термина ФЕ, а не СФ.

При употребата на ФЕ от латински език се регистрират манипулации от трите вида – вътрешна, външна и смесена. Интересен случай е манипулацията от смесен тип с коментар и алюзия към „Дуралекс“, производител на домакинска посуда. Тя е в речта на разказвача в „Кралицата на Юга“ и дава израз на шеговитото му отношение към прекомерно строгия съдия Пардо.

(3) Otra vez se echó hacia atrás en el sillón. *Dura Lex, sed Lex. Duralex.* (449)

Отново се дръпна назад на стола. *Dura Lex, sed Lex. Duralex.* (395)

Заслужават внимание случаите на авторовото хрумване да използва в речта на конкретен герой, мнимия адвокат дон Ибрахим от „Севилското причастие“, грешен превод на латинизъм, за да обрисова стремежа на персонажа към висок статус на юрист.

Конотацията на тези ФЕ е обусловена *a priori*, тъй като маркират високия стил на езика. Затова използването им е благодатно за охарактеризиране

на персонажи, както е най-вече в „Севилското причастие“. Същевременно се наблюдават и конотации от експресивно-емоционален вид: в едни случаи изразяват шеговито отношение, както се вижда в „Кралицата на Юга“ в пример (3); друг път служат за постигане комичен ефект чрез противоречието между представата на героя за владееенето на латинския и реалните му познания, пример (4) от „Севилското причастие“.

Тенденцията за натрупване на ФЕ тук може да се разгледа по две линии. Наблюдава се, от една страна, използване на редица латинизми в даден диалог, от друга, комбиниране на латинизми с други ФЕ.

Основният начин на пренос на ФЕ от латински език в анализирания случай е тяхното оставяне в оригинален вид, както са в текстовете на изходния език, с добавяне на бележка под линия, съдържаща превод и нерядко уместно обяснение. Значението на някои от латинизмите е „вграден“ в повествование на оригиналната творба и тогава, логично, преносът на български следва оригинала. Наблюдава се превод и със СС. Забелязва се и използването на калкиране с добавяне на обяснителен коментар под линия. Има и случай, в който ФЕ е оставена на латински без превод или обяснителна бележка, това е *in vino veritas* от „Добри мъже“ (с.311), която се счита за добре позната от българската читателска аудитория. Единствено при СФ от граматичен вид *so pretexto om* „Севилското причастие“ се наблюдава превод с ОЕ (*под pretext, под предлог*). Регистрира се случай на НП на последния СФ.

Употребата на ФЕ от латински език преобладава в речта на персонажи, но се среща нерядко и в речта на разказвача.

3.4. Употреба на ФЕ с културно-историческа конотация и преводът им на български език

За културно-историческите конотации на ФЕ често се говори като за национален колорит, който според Влахов и Флорин (1990: 208) се обуславя от национално обогатени компоненти в състава на ФЕ (реалия, собствено име), от характера на самата ФЕ, притежава национални, битови, исторически черти, или алузия за свързани с народа събития, литературни факти и пр. За тези национално-исторически особености някои изследователи предпочитат термина *културема*, разбирана като семиотична единица, чийто референт, принадлежащ на дадена култура, е непознат или без точен еквивалент в други култури и затова се възприема като културна специфичност (Верчер Гарсия 2021: 499).

В изследваните романи на Перес-Реверте ФЕ от тази група не са рядкост. Регистрират се в шестте изследвани романа на Перес-Реверте, като някои от тях, които са свързани с националния бит, като *sota, caballo y rey* и се срещат в няколко от произведенията, докато други са с историческа маркираност и са специфични за определена творба. Групата се оформя няколко ФЕ. Представени са според честотата на появата им в изследваните произведения. На първо място е СФ *sota, caballo y rey*, използван в четири романа – „Севилското причастие“, „Морската карта“, „Кралицата на Юга“ и „Добри

мъже“ и със значението на ‘ограничена съвкупност от неща, които са в определен, рутинен ред’, принадлежи на разговорния регистър. На втора позиция е ФЕ *(no) haber moros en la costa*, ФЕ изказване, която може да се причисли към паремииите. Гарсия-Пахе (2008: 30 – 31) я дефинира като СФ, което ще се възприеме в настоящата работа. Открива се в „Морската карта“ и в „Севилското причастие“. Значението ѝ е: *има опасност някой нежелан да види или чуе нещо*, като РИФ (2020: 357) предлага по-общо значение: ‘дадено място, на което има опасност, проблеми или хора, чието присъствие е неудобно’. Също с две появи е ФЕ *Con la Iglesia hemos topado*, ФЕ изказване, представена е в РИФ (2020: 125) със значение: ‘фраза, която се прилага, когато съществува религиозна пречка, за да се извърши дадено действие’, а по-късно ѝ се придава отрицателен смисъл, като думата църква се взема със значението не на сграда, а на конгрегация, откъдето идва и тенденцията за изписване на думата *църква* с главна буква. Среща се в „Севилското причастие“, и в „Добри мъже“. Следващите две единици са с подчертана историческа конотация. СФ *dar el paseo* се отнася за периода на Гражданската война в Испания от 1936 г. и значението му е ‘да откараш някого насила и да го убиеш без предварителен съдебен процес’. Устойчивото словосъчетание се открива единствено в романа „Фалко“, чието действие се развива именно в този исторически момент в Испания. Другият СФ с историческа конотация е *dar un Santiago*, който е полисемен. РКАЕ посочва три значения: 1) *нападам неприятелите с боен вик „Сантяго!“*; 2) *използван за младежи: нападам на шега магазин*; 3) *измамвам*. Същият речник посочва, че първото значение е извън употреба, но в историческия роман „Сиди“ на Перес-Реверте появата на СФ точно с това значение е съвсем закономерна, напълно в унисон със събитията от драматичния период на легендарната личност.

В използването на варианти не прави изключение и тази група. При ФЕ *(no) haber moros en la costa* се наблюдават вариантът с отрицателната форма на глагола (*La piel del tambor*: 452) и вариантът без глаголната форма (*La carta esférica*: 349).

В употребата на ФЕ от тази група се наблюдават манипулации от трите вида: вътрешна, външна, смесена. Ще се представи случай от романа „Сиди“ със СФ *dar un Santiago*, в който се проявяват няколко аспекта от използването на ФЕ. Регистрира се двойна вътрешна манипулация на разглеждания СФ чрез добавяне на наречие и прилагателно: *esta noche* (тази вечер) и *lindo* (хубав). В същото изречение прозвучава още един СФ *de buen año*, който, според РИЕ означава: *дебел, със здрав вид*, което трудно се вписва в конкретния текст и принуждава преводача, осланяйки се на значението на ФЕ за положително качество, да търси творческо му претворяване. Случаят е показателен за манипулиране на СФ, за концентрация на ФЕ и за спънките и днес при превода на ФЕ. В крайна сметка *dar un Santiago* е предаден на български със СС, като е за отбелязване, че благодарение на краткостта на съчетанието и най-вече на разговорния нюанс на глагола *колим*, съчетанието от думи отразява стегнато, сполучливо фразеологизма и шеговитата конотация на ма-

нипулацията. Вторият СФ *de buen año* е предаден със СФ на български *потривам ръце*, който може да се приеме за АДО.

- (4) *Te pone de buen año la perspectiva de dar esta noche un lindo Santiago [...]* (46)
Потриваш ръце при възможността да колим маврите тази нощ [...] (57)

В тази група също се отчита запазването на тенденцията на натрупва на натрупване на ФЕ, което се илюстрира в горния пример.

Преводът на тези ФЕ използва различни похвати, от НП, през нефразеологичния със СС, СД, калка, до фразеологичния с АДО. Спецификата на тези ФЕ определя очертаващата се тенденция на нефразеологичен пренос на ФЕ от тази група. В тази група се регистрира и случай на смесен похват: калка, придружена от обяснение, свързано с ФЕ, което сполучливо е вмъкнато в текста, а не в бележка под линия в „Морската карта“ (с. 352)

Употребата на тези ФЕ е характерна за речта на различни персонажи и се среща броени пъти в речта на разказвача.

3.5. Представяне на употребата и превода на ФЕ, които се срещат в представените примери, паралелно с конкретно анализираната ФЕ

ФЕ от тази група са от две стилови нива (неутрално и ниско), като от ниското равнище на езика има представители на разговорния и вулгарния регистър, както и евфемизъм на нецензурна ФЕ, причисляваща се също към ниското стилово ниво. Неутрални са: *en el filo de la navaja, a la chita callando, a cara o cruz, a mansalva*. По-многобройни са ФЕ от ниското езиково равнище, като преобладават разговорните: *por el amor al arte, poner un piso, comer el tarro, que se las pela*, спрямо неблагозвучните като *tocarse el chichi, dar por el culo, cagar las plumas*. Модифицирането на ФЕ е валидно и за тази група, като се наблюдават манипулации от вътрешен и външен вид. Пример за външна трансформация се наблюдава в „Морската карта“, където при вулгаризма *dar por el culo*, със значение в конкретния текст на ‘досаждам, дразня много’, има добавяне на коментар *bien dado*. Примерът удостоверява и тенденцията за концентрация на ФЕ, особено при силно емоционално състояние на герой. Преводът се справя чрез СД и адекватно, без излишна боязън, предава втория СФ с ОЕ, отразявайки и манипулацията.

- (5) [...] o un bolchevique *hijo de puta te da por el culo bien dado* en mitad del océano [...] (48)
[...] или някое болшевишко *копеле ти го вкара здраво отзад* наред океана [...] (47)

В тази група, освен стилистичните конотации, се регистрират и ди-афазични: подигравателност, пренебрежение, шеговитост, оскърбление.

Преводът е преобладаващо фразеологичен, по-често с АБО, АДО, но също така и с ОЕ и ИЕ. Нефразеологичните похвати на СС и СД също са използвани. Срещат се случаи на НП.

Относно употребата във вида реч, определено преобладава тази в речта на персонажи и само в един в един случай е в речта на разказвача.

ЗАКЛЮЧЕНИЯ

Основната цел на настоящата работа е изследването на употребата на ФЕ в романовото творчество на испанския писател Артуро Перес-Реверте и похватите на превода им на български език. Важен момент, който заслужава да се подчертае отново, е, че изследването се основава на широкото схващане за фразеологията. Това отваря възможност пред проучването да запази границите пропускливи за ФЕ и от трите сфери, макар да поставя акцент върху СФ. Така, от една страна, в изследването намериха място фразеологизми изказвания и паремии, принадлежащи към третата сфера според разпространената класификация на Корпас-Пастор. От друга страна, при анализа на похватите на превода, позоваването на широкото виждане за фразеологията доведе до извеждането на колокациите и паремиите като начин на фразеологичен междуетиков пренос.

Основните заключения на настоящата работа, свързани с употребата на ФЕ в романите на Перес-Реверте и техния превод на български език, са следните:

1. Във всички шест романа, съставляващи корпуса на работата, се регистрира употребата на ФЕ, представители на трите стилови равнища – неутрален, нисък (разговорен и вулгарен) и висок. Някои ФЕ са общи за шестте романа или за голяма част от тях, произтичащо от общите семантични гнезда, като *опасността* и *риска*, други са специфични за дадено произведение в зависимост от епохата на повествованието или от характеристиката на персонажите.

2. Паралелно със стилистичните конотации, се регистрират конотации от всички други видове по класификацията на Корпас-Пастор. Диатопичните се наблюдават от варианта на кастилския, специфичен за Мексико. Диастратичните са от двата вида: социално характеризиращи речта на персонажи, принадлежащи към една или друга социална група, и като белег на говора на представители на мъжки, женски пол или деца. Диафазичните вторични номинации нерядко съпътстват останалите конотации, като експресивно-емоционалните им стойности са в широка гама: деспективни, обидни, шеговити, саркастични, евфемистични. ФЕ с историческо-културни конотации се наблюдават във всички романи от настоящия корпус.

3. При употребата на ФЕ авторът борави с полисемията, синонимията и антонимията на тези единици. Застъпено е използването на фразеологичните варианти. Извлечена е полза от богатите възможности за творческо видоизменение на ФЕ чрез манипулации от трите възможни типа: вътрешни (структурни), външни (извънструктурни) и смесени.

4. В търсене на ефективност на езика, авторът прибегва до натрупване на ФЕ в дадено изречение или в близки изречения, явление, което заслужава по-обстойно самостоятелно изследване.

5. Преводът на ФЕ използва всички похвати, представени в класификацията на Влахов и Флорин – ПЕ, ОЕ, АБО, АДО, ААП, ИЕ от фразеологичния спектър, и СС, СД, калка, обяснение под линия от нефразеологичния. Към упоменатите похвати могат да се добавят още някои, които не са специално по-

сочени в консултираните източници, но в хода на работата се натъкнахме на тях – предаване на СФ чрез колокация и чрез паремия, т.е. ФЕ от втората сфера се превеждат с ФЕ от първата или третата сфера, като и двата способа се причисляват към фразеологичния превод. Към нефразеологичното транспониране се регистрира използване на смесен подход: калкиране на ФЕ и вплитане на обяснението за нея чрез разширение в самия повествователен текст на превода, което е сполучлив похват, предаващ другостта на оригиналния текст, без да натоварва превода с бележки под линия.

6. Във всички изследвани групи на ФЕ, с изключение на двойката на СФ *atar cabos* и *cabos sueltos*, се отчита преобладаващата им употреба в речта на персонажи, удостоверяващо, че ФЕ се използват от автора основно с цел характеризиране на героите чрез речта им, в което ФЕ със своите разнообразни конотационни стойности имат важна функция.

7. Относно работните хипотези, направените обобщения позволяват да се стигне до следните заключения:

А) Потвърждава се хипотезата, че при употребата на ФЕ в романите на Перес-Реверте присъстват ФЕ, представители на всички видове стилистични равнища на езика и носители на всички видове конотации според установената класификация на Корпас-Пастор, което удостоверява широкото и пълно използване на фразеологичните изразни средства от страна на автора.

Б) Хипотезата за преобладаващ пренос на ФЕ чрез аналог не се потвърждава. Стремешът да се търсят аналози на ФЕ от оригинала, които нямат еквивалент на езика на превода, се отчита, но похватът не е преобладаващият начин на транспониране на ФЕ. Все пак, фразеологични аналози се срещат в превода на ФЕ от почти всички групи на изследването (изключенията са групите на СФ *atar cabos/ cabo(s) suelto(s)* и на латинизмите). Това превръща аналозите във важна част от пътищата на превод на ФЕ при липса на ПЕ или ОЕ.

Надяваме се, че данните и заключенията от настоящето изследване ще се окажат интересни и полезни за бъдещи изследвания, ориентирани към проучване на езиковите особености на романовото творчество на Перес-Реверте, както и на проучвания в сферата на фразеологията и преводознанието.

ОСНОВНИ БИБЛИОГРАФСКИ ИЗТОЧНИЦИ

- Асеведо (2016):** Azevedo, M. *Arturo Pérez-Reverte: El estilo de un autor de nuestros siglos*. Nueva York: Academia Norteamericana de la Lengua Española (ANLE).
- Благоева, Яскот, Сосновски (2019):** Благоева, Д., Яскот, М. и Сосновски, В. „Към въпроса за междуезиковата еквивалентност при фразеологията (лексикографски аспекти“ // *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*, 76 – 82.
- Бояджиев (2022):** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Васева (1980):** Васева, И. *Теория и практика на превода*. София: Наука и изкуство.
- Влахов и Флорин (1990):** Влахов С., и Флорин С. *Непреводимото в превода*. София: Наука и изкуство.
- Врина-Николов (2004):** Врина-Николов, *Отвъд пределите на превода*. София: ИК Колибри.
- Вътов (2015):** Вътов, В. *Лексикология и фразеология на българския език*. В.Търново: УИ „Св. Св. Кирил и Методий“.
- Гарсия Йебра (1983):** García Yebra, V. *En torno a la traducción*. Madrid: Gredos.
- Гарсия-Пахе (2008):** García-Page Sánchez, M. *Introducción a la fraseología española. Estudio de las locuciones*. Barcelona: Anthoropos.
- Генцлер (1999):** Генцлер, Е. *Съвременни теории за превода*. Велико Търново: Пик.
- Димитрова (2014):** Димитрова, С. „Лингвистиката и здравият разум“ // *Мислене, език и реч. Изследвания в чест на проф. дфн Евгения Вучева*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 35 – 43.
- Еко (2021):** Еко, У. *Да кажеш почти същото*. София: ИК Колибри.
- Зидарова (2024):** Зидарова, В. „Класификация и вариантност на устойчивите словосъчетания в българския език“ // *Лингвистика, интерпретация, концепции. Lingvistika, interpretatsiya, kontseptsii – Linguistics, Interpretations, Concepts*, V. 1 Number 1, 162 – 178. <https://linc.uniplovdiv.bg/source/64/document> [12.04.2025].
- Калдиева-Захариева (2013):** Калдиева-Захариева, С. *Българска фразеология*. София: АИ „Професор Марин Дринов“.
- Корпас Пастор (1996):** Corpas Pastor, G. *Manual de fraseología española*. Madrid: Gredos.
- Кювлиева-Мишайкова (1986):** Кювлиева-Мишайкова, В. *Фразеологизмите в българския език*. София: „Народна просвета“.
- Кювлиева-Мишайкова (2002):** Кювлиева-Мишайкова, В. „Към проучване на българската фразеология от епохата на Възраждането“ // *Българско*

- езикознание. Т.3. Проблеми на българската лексикология, фразеология и лексикография. София: АИ „Професор Марин Дринов“, 197 – 257.
- Кючукова-Петринска (2022):** Кючукова-Петринска, Б. *Концептуализация на страха в испанската и в българската идиоматика*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“.
- Леви (2012):** Levi, A. “La traducción del búlgaro al español: unidades fraseológicas y “realia” en la versión española del cuento *Shibil* de Yordan Yovkov” // *El español: Territorio de encuentro. 50 años de Licenciatura en Filología Española en la Universidad de Sofía “San Clemente de Ojrid”*. E. Vucheva (coordinadora). Sofía: Editorial Universitaria “San Clemente de Ojrid”, 529 – 538.
- Леви (2014):** Levi, A. “Algunos problemas en torno a la unidad de la traducción” // *Мислене, език и реч. Изследвания в чест на проф. д-р Евгения Вучева*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 317 – 325.
- Ликоманова (2002):** Ликоманова, И. *Преводът между теорията и практиката*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Лилова (1981):** Лилова, А. *Увод в общата теория на превода*. София: Народна култура.
- Мешоник (2007):** Мешоник, А. *Поетика на превода*. София: Панорама плюс.
- Наймушин (2009):** Наймушин, Б. *За превода и библията*. София: Издателство на НБУ.
- Ненкова (2014):** Nénkova, V. *Fraseología contrastiva español-búlgaro: problemas de traducción*. Plovdiv: Editorial Universitaria Paisiy Hilendarski.
- Ненкова (2016):** Nénkova, V. *La manipulación creativa de las unidades fraseológicas en el lenguaje literario, periodístico y publicitario*. Plovdiv: Editorial Universitaria Paisiy Hilendarski.
- Ничева (1993):** Ничева, К. „Подбор на единици на НФР“ // *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 13 – 19.
- Ничева (1987):** Ничева, К. *Българска фразеология*. София: Наука и изкуство.
- Руис Гурильо (1997):** Ruiz Gurillo, L. *Aspectos de fraseología teórica española*. Anejo nº XXIV de la revista *Cuadernos de filología*. Valencia: Universitat de València.
- Севиля Муньос (1997):** Sevilla Muñoz, J. “Fraseología y traducción” // *Thélème. Revista complutense de estudios franceses*, Nº 12, 1997, 431 – 440.
<https://revistas.ucm.es/index.php/THEL/article/download/THEL9797220431A/33885/35046> [10.10.2024].
- Судуага (1980):** Zuluaga, A. *Introducción al estudio de las expresiones fijas*. Frankfurt am Main: Peter D. Lang.
- Сучо (2021):** Succio, M. “Arturo Pérez-Reverte: la poética de un escritor” // *El Mediterráneo y sus mundos en la obra de Arturo Pérez-Reverte*. Belmonte Serrano, J. y Marie-Thérèse García (eds), 165 – 182.
- Тимофеева (2012):** Timofeeva, L. “Sobre la traducción fraseológica” // *ELUA*, 26, 2012, 405 – 432. https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/28736/1/ELUA_26_15.pdf [02.09.2023].

- Торе (2001):** Torre, E. *Teoría de la traducción literaria*. Madrid: Síntesis.
- Уртадо Албир (2014):** Hurtado Albir, A. *Traducción y traductología*. Madrid: Cátedra.
- Флорин (1990):** Флорин, С. *В словесните дебри*. София: Народна просвета.
- Хайме Лорен (2016):** Jaime Loren, J. M. de. “Modismos y refranes en la novela *Hombres buenos* de Arturo Pérez-Reverte” // *Paremia*, 25, 207 – 214. https://cvc.cervantes.es/lengua/paremia/pdf/025/017_dejaime.pdf [10.04.2024].

ОСНОВНИ РЕЧНИЦИ

- ДФРСИЕ (2005):** Seco, M. y G. Ramos. *Diccionario fraseológico documentado del español actual. Locuciones y modismos españoles*. Madrid: Santillana.
- НФРБЕ (1993):** Ничева, К. *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- РИФ (2020):** Buitrago, A. *Diccionario de dichos y frases hechas*. Barcelona: Editorial Planeta.
- РКАЕ:** Real Academia Española. *Diccionario de la lengua española*, 23.ª ed., [versión 23.8 en línea]. <<https://dle.rae.es>> [28.05.2025].
- ФРБЕ (1974):** Ничева, К., С. Спасова-Михайлова и Кр. Чолакова. *Фразеологичен речник на българския език*. Т. 1 и т. 2. София: Издателство на Българската академия на науките.

ЛИТЕРАТУРНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ, КОРПУС НА НАСТОЯЩАТА РАБОТА

- Перес-Реверте (2000а):** Pérez-Reverte, A. *La carta esférica*. Madrid: Santillana de Ediciones, S.A.
- Перес-Реверте (2000б):** Перес-Реверте, А. *Севилското причастие*. София: Еднорог.
- Перес-Реверте (2003):** Перес-Реверте, А. *Кралицата на Юга*. София: Еднорог.
- Перес-Реверте (2007):** Pérez-Reverte, A. *La piel del tambor*. Barcelona: Random House Mondadori, S. A.
- Перес-Реверте (2011):** Pérez-Reverte, A. *La Reina del Sur*. Madrid: Santillana de Ediciones, S.A.
- Перес-Реверте (2015):** Pérez-Reverte, A. *Hombres buenos*. Barcelona: Penguin Random House Grupo Editorial, S. A. U.
- Перес-Реверте (2016):** Pérez-Reverte, A. *Falcó*. Barcelona: Penguin Random House Grupo Editorial, S. A. U.
- Перес-Реверте (2017):** Перес-Реверте, А. *Фалко*. София: Еднорог.
- Перес-Реверте (2018а):** Перес-Реверте, А. *Морската карта*. София: Еднорог.
- Перес-Реверте (2018б):** Перес-Реверте, А. *Добри мъже*. София: Еднорог.
- Перес-Реверте (2019):** Pérez-Reverte, A. *Sidi*. Barcelona: Penguin Random House Grupo Editorial, S. A. U.
- Перес-Реверте (2020):** Перес-Реверте, А. *Сиди*. София: Еднорог.

НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ

1. Dúkova, B. “Particularidades en la traducción al búlgaro de ciertas locuciones de la novela *Sidi* de Arturo Pérez-Reverte” // *Научни трудове, Филология*, т. 60, кн. 1, СБ. А, Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2022, 542 – 553.
2. Дукова, Б. „Неверните хубавици“ или (не)обичайните заподозрени в процеса на превода от испански на български език на разказа на Фернандо Сорентино „Силата на словото“ в Димитрова-Гюзелева, С. и Сиракова В. (съст.). // *Традиция и новаторство. Сборник с доклади от юбилейната научна конференция на департамент „Чужди езици“ по повод 30-годишнината от създаването на НБУ и на филологическите програми към департамента, 4 – 5 юни 2022 г.*, 2023, София: Издателство на НБУ, 539 – 550.
3. Dúkova, B. “El significado connotativo de las unidades fraseológicas y la traducción” // *Научни трудове, Филология*, т. 61, кн. 1, СБ. Б, Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2023, 315 – 324.
4. Дукова, Б. „Романистът Артуро Перес-Реверте – читателски отзвук, литературни признания и рецепция в България“ // *Литературни и езикови простири. Юбилеен сборник, посветен на доц. д-р Златороса Неделчева-Белафанте*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2025, 129 – 143.

НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Настоящата работа представлява първото цялостно изследване върху фразеологичния пласт в шест от романите на Артуро Перес-Реверте и превода им на български език, като този интердисциплинарен подход, съчетаващ лингвистичен и преводен анализ, позволява да се очертаят нови изследователски перспективи както за разчитането на авторския езиков почерк, така и за детайлното проучване на способности и пътища на пренос на ФЕ в приемащия език.

2. Въз основа на обстояния анализ се доказва използването на ФЕ от всички видове конотационни групи в романите на испанския автор. Това свидетелства за богатото и целенасочено използване на вторичните номинационни стойности на тези единици и подчертава стилистичната пълнота и изразителната многообразност на авторския език.

3. Проследяването на употребата на ФЕ позволява да се идентифицират и допълнят аспекти от индивидуалния авторски почерк, свързани с ФЕ. Артуро Перес-Реверте демонстрира боравене с многозначността, синонимията, антонимията на тези единици. Възползва се от вариантноста и от всички видове творчески видоизменения, които предоставя фразеологичният материал.

4. В настоящия труд за първи път се систематизират преводните похвати в корпус от романи на Артуро Перес-Реверте. Този втори фокус на разглеждането на ФЕ през призмата на преводаческото разкрива, че аналогът не е основният способ на фразеологичния превод от испански на български език. Пътят на преводачите минава през различни похвати: ПЕ, ОЕ, ИЕ, АБО, АДО, ААП, колокации, СД, СС, калкиране, обяснителен превод в рамките на повествованието, бележки под линия. Отчитат се случаи и НП. Този аспект на работата разкрива разнообразието на преводаческите избори и потвърждава сложността на превода на ФЕ.

5. Обстояното проучване на начините на превода на ФЕ в настоящата работа дава възможност да се изведат колокациите и паремииите като начин на предаване на СФ в рамките на фразеологичното транспониране. Заострянето на вниманието върху тези два модела на пренос обогатява разбирането за сложния път на преводаческия процес и допринася за осъзнатото търсене на тези решения при липса на еквиваленти и аналози в приемащия език.

6. Дисертационният труд има и приложен характер, тъй като може да послужи на преводачи и на студенти от филологическите специалности, по-конкретно на тези с испански език.